

Religious Cohesion in Contemporary Iran: Based on Expert Perspectives and Grounded Theory Methodology

Seyed Saeed Hasheminasab¹, Mohammad Bagher Sedghi²

¹ Assistant Professor, Mabna Research Center, Qom, Iran (*Corresponding author*). saeidhasheminasab@gmail.com

² Assistant Professor, Mabna Research Center, Qom, Iran. babak.60sb@gmail.com

Abstract

Social solidarity in contemporary Iran is directly linked to religious cohesion, particularly given the presence of Sunni communities along border regions and their social extensions into neighboring countries. These factors, coupled with developmental disparities in these areas, pose challenges for the Islamic system. Since the establishment of the Islamic Republic of Iran, there have been periods marked by active religious schisms, exemplified by the emergence of terrorist groups like Jundallah. This study, centered on the question, "What are the strategies for strengthening religious cohesion in Iran?" focuses on analyzing religious cohesion. Data were collected through interviews with seven domain experts and analyzed using grounded theory methodology. Findings indicate that factors promoting religious cohesion include authentic Islamic principles based on Ahl al-Bayt (peace be upon them) teachings, the overall efficacy of the system, and the supra-sectarian nature of the Islamic system. Conversely, factors undermining cohesion encompass adversarial efforts to disrupt religious unity, systemic inefficiencies in peripheral regions, uneven development, and weaknesses in distributive justice. Based on these findings, several strategies are proposed, notably: establishing the hegemony of Ahl al-Bayt (peace be upon them) culture, expanding the discourse on Islamic civilization-building, combating ignorance and extremism, increasing Sunni participation in managerial roles, and preventing the scientific and financial dependence of domestic Sunni communities on foreign entities.

Keywords: Religious Cohesion, Expert Approach, Grounded Theory Methodology.

Received: 2024-04-09 ; Received in revised form: 2024-05-19 ; Accepted: 2024-06-17 ; Published online: 2024-09-29

<https://doi.org/10.22034/sm.2024.1990299.2040>

© the authors

<http://sm.psas.ir>

Article type: Research Article

Publisher: Political Studies Association of the Seminary

انسجام مذهبی در ایران امروز؛ مبتنی بر دیدگاه خبرگانی و روش داده‌بنیاد

سید سعید هاشمی‌نسب^۱، محمدباقر صدقی^۲

^۱ استادیار، مرکز پژوهشی مبنا، و عضو انجمن مطالعات سیاسی حوزه، قم، ایران (نویسنده مسئول).
saeidhasheminasab@gmail.com

^۲ استادیار، مرکز پژوهشی مبنا، قم، ایران. babak.60sb@gmail.com

چکیده

همبستگی اجتماعی در ایران امروز ارتباط مستقیمی با انسجام مذهبی دارد، چراکه حضور مذاهب اهل سنت در کنار مرزها و امتداد اجتماعی آن در کشورهای همسایه و برخی عقب‌ماندگی‌های این مناطق، برای نظام اسلامی چالش‌زا شده است. پس از تأسیس جمهوری اسلامی ایران، در چند برهه زمانی شکاف مذهبی در ایران فعال شد. شکل‌گیری گروه‌های تروریستی همچون جندالله، نشانه این شکاف مذهبی است. بر این اساس پژوهش حاضر با محوریت این پرسش که «راهبردهای تقویت انسجام مذهبی در ایران چیست؟»، مطالعه انسجام مذهبی را مدنظر قرار داده است. داده‌ها در مصاحبه با هفت استاد متخصص این حوزه جمع‌آوری شده و با روش داده‌بنیاد تحلیل شدند. نتایج پژوهش نشان می‌دهد عوامل رشد انسجام مذهبی، مبانی اصیل اسلامی مبتنی بر آموزه‌های اهل بیت(ع)، کارآمدی کلی نظام و فرافرقه‌ای بودن نظام اسلامی است و عوامل افت انسجام مذهبی نیز تلاش دشمن برای اختلال در انسجام مذهبی، ناکارآمدی نظام در برخی مناطق حاشیه‌ای و توسعه نامتوازن و ضعف در عدالت توزیعی می‌باشد. در پایان مبتنی بر این یافته‌ها راهبردهایی پیشنهاد گردید که مهم‌ترین آنها «هژمون شدن فرهنگ اهل بیت(ع)»، «بسط گفتمان تمدن‌سازی اسلامی»، «مبارزه با جهل، افراط و تفریط‌گرایی»، «مشارکت دادن بیشتر اهل سنت در عرصه‌های مدیریتی» و «جلوگیری از وابستگی علمی و مالی اهل سنت داخل کشور به خارج از مرزها و کشورهای بیگانه» می‌باشد.

واژه‌های کلیدی: انسجام مذهبی، رویکرد خبرگانی، روش داده‌بنیاد.

استاد به این مقاله: هاشمی‌نسب، سید سعید؛ صدقی، محمدباقر (۱۴۰۳). انسجام مذهبی در ایران امروز؛ مبتنی بر دیدگاه خبرگانی و روش داده‌بنیاد.

سیاست متعالیه، ۱۲(۳): ۱۴۹-۱۷۰. <https://doi.org/10.22034/sm.2024.1990299.2040>

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۱/۲۱؛ تاریخ اصلاح: ۱۴۰۳/۰۲/۳۰؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۳/۲۸؛ تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۰۷/۰۸

© the authors

<http://sm.psas.ir>

نوع مقاله: پژوهشی

ناشر: انجمن مطالعات سیاسی حوزه

۱. مقدمه

انسجام و وفاق اجتماعی از ضروری ترین مباحث جامعه هستند که از آن به چسب اجتماعی یاد می‌شود. انسجام در جوامعی که دارای تکثر فرهنگی هستند، از اهمیت زیادی برخوردار است؛ چرا که در صورت ایجاد بحران برای انسجام، پیامدهای امنیتی شدیدی آن جامعه را تهدید می‌کند. ایران به‌عنوان جامعه‌ای دارای تکثر فرهنگی شناخته می‌شود. به لحاظ قومی، ایران دارای اقوام مختلفی است که فرهنگ خاص خود را نیز دارند. در کنار اقوام مختلف، مذاهب مختلف اسلامی در کنار ادیان مختلف در ایران زیست می‌کنند. مهم‌ترین بُعد در خصوص مذاهب در ایران، دوگانه شیعه و سنی است که در برخی مناطق با قومیت نیز منطبق است. به‌طور مثال اغلب کردها و بلوچ‌ها از اهل سنت هستند و در مناطق مرزی زیست می‌کنند. چنین انطباقی بحث انسجام در جامعه ایران را پیچیده می‌کند (زندى و همکاران، ۱۴۰۱: ص ۱-۲۵).

جدول ۱- رتبه ایران در خصوص تنوع فرهنگی

رتبه	تنوع مذهبی	تنوع زبانی	تنوع فرهنگی	تنوع قومی	ایران
۴۴	۰/۱۱۵	۰/۷۴۶	۰/۵۴۲	۰/۶۶۹	

پس با تأسیس جمهوری اسلامی، سیاست وحدت و تقریب مذاهب در دستور کار قرار گرفت که با تأسیس مجمع جهانی تقریب مذاهب نیز همراه شد. تلاش شد در سطح ملی، وفاق اجتماعی را سامان دهد و در سطح جهان اسلام، چشم‌انداز تمدن اسلامی را دنبال کند. بحث از انسجام در بندهای متعددی از قانون اساسی طرح شد: «جمهوری اسلامی، نظامی است بر پایه ایمان به ... که از راه ... همبستگی ملی را تأمین می‌کند ... . در جمهوری اسلامی ایران آزادی و استقلال و وحدت و تمامیت ارضی کشور از یکدیگر تفکیک‌ناپذیرند ... . زبان و خط رسمی و مشترک مردم ایران، فارسی است ... . شرایط انتخاب‌کنندگان و انتخاب‌شوندگان و حدود وظایف و اختیارات و نحوه شوراهای مذکور و سلسله مراتب آنها را که باید با رعایت اصول وحدت ملی و تمامیت ارضی و تابعیت حاکمی باشد، قانون معین می‌کند» (اصول ۲، ۹، ۱۲، ۱۳، ۱۵، ۱۰۰ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران). بحث انسجام مذهبی از چنان اهمیتی برخوردار است، که مقام معظم رهبری سال ۱۳۸۶ را با عنوان سال «اتحاد ملی و انسجام اسلامی» نام‌گذاری کردند (فرزندی، ۱۳۹۱). با همه این دقت‌ها، جامعه ایرانی با توجه به تنوع قومی، فرهنگی، زبانی و مذهبی از شرایط بالقوه لازم برای اختلال نمادی و فروپاشی نظم و انسجام اجتماعی برخوردار است. بنابراین، ضرورت دارد یک استراتژی مناسب برای مدیریت این تنوعات اتخاذ نماید. به‌گونه‌ای که حائز بیشترین اصول و ارزش‌های مشترک در جامعه باشد. از شواهد بحران انسجام در ایران، می‌توان به مواردی همچون شورش‌ها و اعتراضات گروه‌های

مختلف در کردستان، آذربایجان غربی و آذربایجان شرقی، کانون فرهنگی- سیاسی خلق ترکمن در ترکمن صحرا و گنبد کاووس، طیف نیروهای ناهمساز در بلوچستان، نظیر جندالله و جیش العدل، تضاد بین سیستانی‌ها و بلوچستانی‌ها، نیروهای واگرا در خوزستان، سلفی‌گری و گرایش به وهابیت در استان‌های جنوبی، تشدید تقابل سنتی و شیعه در کشور و درگیری قومیتی به‌خاطر تفکیک مناطق اداری اشاره کرد (غنیمتی، ۱۳۹۵: ص ۶۷). در پاییز و زمستان ۱۴۰۱ استان سیستان و بلوچستان و برخی مناطق کردستان نیز بسیار متشنج بوده که متأثر از بحران در انسجام مذهبی است.

پژوهش حاضر تلاش دارد بر محوریت این پرسش که «راهبردهای تقویت انسجام مذهبی در ایران چیست؟» به ارزیابی انسجام مذهبی در ایران امروز، پیامدهای سیاسی روندهای موجود، آینده پیش‌رو، عوامل بحران‌زا و در نهایت، ارائه راهبرد درخصوص انسجام مذهبی بپردازد. برای پاسخ به این پرسش، به دیدگاه خبرگان در این خصوص مراجعه شد و سپس ضمن تحلیل مصاحبه‌ها به شیوه داده‌بنیاد، دیدگاه‌ها و راهبردها جمع‌آوری و ارائه گردید. مطالعه منابع درخصوص انسجام اجتماعی (۵۵ مقاله فارسی مرتبط با موضوع انسجام و همبستگی اجتماعی) در ایران نشان می‌دهد که فقدان تعریف واحد و مورد توافق بین محققان، منجر به تعاریف چندگانه براساس جهت‌گیری فرد محقق و ایدئولوژی وی شده است. از سوی دیگر، ماهیت چندبعدی و چندسطحی انسجام، منجر به سطوح تحلیل متفاوت از موضوع و گاهی تقلیل‌گرایی از سوی پژوهشگران گردیده است (عرب‌پور و مهدی‌زاده، ۱۳۹۹: ص ۷۳-۱۱۳). بر این اساس، رجوع به خبرگان این حوزه، مدنظر قرار گرفت و سعی شد با مصاحبه عمیق، سطوح مختلف این چالش مورد مطالعه قرار گیرد.

۲. روش داده‌بنیاد

با توجه به پرسش اصلی این پژوهش که ارائه راهبرد برای انسجام مذهبی در ایران است، به دیدگاه خبرگان این حوزه مراجعه شد. چنانکه بیان شد، فراتحلیل درخصوص پژوهش‌های صورت‌گرفته درخصوص انسجام مذهبی، دارای نقایصی است و رجوع به دیدگاه خبرگانی و مصاحبه عمیق با این گروه بر عمق مطالعات می‌افزاید. مصاحبه عمیق با خبرگان این حوزه، داده‌های اولیه این پژوهش را فراهم کرد. پس از انجام هفت مصاحبه، اشباع پژوهش رخ داده و مرحله بعدی پژوهش آغاز شد. برای تحلیل داده‌های به‌دست آمده، از رویکرد کیفی و روش داده‌بنیاد^۱ استفاده شد. روش داده‌بنیاد یکی از بنیادی‌ترین روش‌ها در علوم اجتماعی

است که می‌تواند به تولید معرفت منتهی گردد. در این روش، نظریه‌ای با روش استقرایی از تجارب روزمره، تعاملات، مستندات، ادبیات و مشاهدات استخراج می‌گردد (نیومن، ۱۹۹۷م: ص ۲۳۴). از این نقطه نظر، پژوهشگر کار خود را با یک تئوری شروع نمی‌کند که بخواهد آن را اثبات کند؛ بلکه با یک مطالعه در عرصه شروع می‌کند و اجازه می‌دهد که چیزهایی که به آن عرصه مربوط می‌شوند، خود را نمایان سازند (پاول، ۱۹۹۹م: ص ۶۷). نمونه‌گیری و رجوع به آنها منطبق با همه روش‌های کیفی از نوع هدفمند می‌باشد. قدرت نمونه‌گیری هدفمند، در انتخاب نمونه‌ای غنی از لحاظ اطلاعات برای مطالعه عمیق است (استراوس و کربین، ۱۳۸۷: ص ۵۰). بر این اساس، به هفت متخصص این حوزه مراجعه شد که در خلال پژوهش جهت حساسیت موضوع و برخی از ملاحظات پژوهشی، از کدهای عددی به‌جای اسامی ایشان استفاده شده است. همسو با روش داده‌بنیاد، برای تحلیل و حصول به نتیجه از کدگذاری باز^۱، کدگذاری محوری^۲ و کدگذاری گزینشی^۳ استفاده شد. در کدگذاری باز، به هریک از محتواهای ارائه شده از جانب مصاحبه‌شونده، مفهوم یا کدی الصاق شد. در کدگذاری باز سطح دوم با تعیین و مرتب کردن مفاهیم، کدهای مشابه و مشترک در قالب یک مقوله واحد، مفاهیم به‌دست آمده به مقولاتی کمتر، تقلیل پیدا کردند. در کدگذاری محوری، مرتبط کردن گروه به زیرگروه‌هایشان و ارتباطدهی مقولات، حول محوری مشخص در دستور کار قرار می‌گیرد. در نهایت، کدگذاری گزینشی با هدف انتخاب سیستماتیک مقوله اصلی و ارتباط دادن همه مقولات و پرکردن خلأهای احتمالی، در دستور کار قرار می‌گیرد. در این مرحله، همه مقولات به‌مثابه شبکه حول مقوله هسته‌ای، طراحی و ارتباطشان با همدیگر مشخص می‌شود (مهرابی و همکاران، ۱۳۹۰: ص ۱۳-۱۴).

مهم‌ترین ابزار جمع‌آوری اطلاعات، تنظیم سوالات اولیه حول اهداف پژوهشی در قالب مصاحبه نیمه‌ساخت یافته بود که به فراخور نیازهای پژوهشی به مرور مورد جرح و تعدیل نیز قرار گرفت. در مصاحبه‌های انجام شده، سعی شد تا با طرح سوالات مرتبط با جوانب و ابعاد موضوع، امکان گفت‌وگو حول موضوع و حواشی آن میسر شود. پرسش‌های اولیه بدین شرح بودند:

- مشخصه‌ها و مؤلفه‌های انسجام مذهبی کدامند؟

- وضعیت انسجام مذهبی در کشور چگونه است؟

1. Neuman
2. Powell
3. Open coding
4. Axial coding
5. Selective coding

- عوامل اختلال در انسجام و موانع شکل‌گیری انسجام مذهبی در کشور چیست؟
- نقش افراط‌گرایی (اعم از شیعه و سنی) در تخریب روند انسجام مذهبی چیست؟
- آینده انسجام مذهبی در کشور چگونه خواهد بود؟
- وضعیت انسجام مذهبی چه تأثیری بر امنیت ملی می‌گذارد؟
- از نظر خبرگان، عوامل مهم تقویت انسجام مذهبی چیست و راهبردها و راهکارهای تحقق انسجام مذهبی در کشور چیست؟

۳. انسجام مذهبی

انسجام^۱، نوعی هماهنگی همراه با نظم را به ذهن متبادر می‌کند و در فارسی به معنای یگانه شدن، یکتایی و یگانگی کاربرد دارد (دهخدا، ۱۳۴۲: ج ۸، ذیل کلمه انسجام). این واژه به لحاظ مفهومی، احساس مسئولیت متقابل، بین چند نفر یا چند گروه است که از اراده و آگاهی برخوردار باشند. در واقع این مفهوم، دربردارنده یک معنای اخلاقی است که متضمن وجود اندیشه یک وظیفه و یا الزام متقابل است. همچنین یک معنای مثبت از آن برمی‌آید که وابستگی متقابل کارکردها، اجزاء یا موجودات یک کل ساخت یافته را می‌رساند (میرلطفی و همکاران، ۱۳۹۴). به زبان جامعه‌شناسی، انسجام، پدیده‌ای را می‌رساند که بر پایه آن در سطح یک گروه، یا یک جامعه، اعضا به یکدیگر وابسته و به طور متقابل نیازمند یکدیگرند (بیرو، ۱۳۷۵). این پدیده اجتناب‌ناپذیر، سیال و نسبی، با هم‌فکری، همیاری و هماهنگی داوطلبانه و حضور آزادی‌شهروندان در انجام وظایفی که در حیطه‌های گوناگون مناسبات فرهنگی، مذهبی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی، پیش روی افراد قرار دارد، شکل می‌گیرد (صالحی امیری، ۱۳۸۸) و به موارد ذیل مشروط است: ۱- قوانین، قواعد و هنجارهای مستقر و رایج، مورد قبول همه گروه‌های اجتماعی و یا گروه‌های فعال سیاسی - اجتماعی باشد؛ ۲- نهادهای مجری آن قوانین و هنجارها، مورد قبول همان گروه‌ها باشد؛ ۳- احساس هویت و وحدت در بین گروه‌های مذکور از حیث پذیرش آن قواعد و نهادها گسترش یابد (بشیریه، ۱۳۸۳).

انسجام مذهبی، در واقع عامل اساسی اجتماعی شدن و انسجام فکری، عملی و جهت‌گیری در رفع مشکلات، پدیده‌ها و مسائل اجتماعی است (آزاد ارمکی و بهار، ۱۳۷۷: ص ۱۶۰). دین و مذهب، کارکردهای اجتماعی مختلفی از قبیل اجتماعی کردن اعضای جامعه، کاهش کشمکش، تحکیم ارزش‌های مشترک، یکپارچه‌سازی جامعه، حفظ ثبات اجتماعی و تقویت نظارت اجتماعی را برعهده داشته‌اند.

توکویل^۱ معتقد است که اعتقادات مذهبی، نوعی انضباط اخلاقی در افراد پدید می‌آورد و در جامعه‌ای که انسجام آن مورد تهدید فردگرایی قرار گرفته، می‌تواند باعث همبستگی شود (ویلیم^۲، ۱۳۷۷). اصول دینی مشترک، همان عوامل نیرومندی است که به واسطهٔ علقهٔ مشترکی که از جهان به افراد اعطاء می‌کند، آنها را یکپارچه‌تر و هماهنگ‌تر کرده و باعث همبستگی گروهی بین آنها می‌شود؛ که رسیدن به اهداف مشترک را برای آنها تسهیل می‌کند (نوعی باغبان و همکاران، ۱۳۹۴: ص ۱۶۷). اسلام به مسألهٔ وحدت و اتحاد از دیدگاه اجتماعی آن نگریسته و بر اهمیت این مقوله میان انسان‌ها، مسلمانان و ادیان الهی تأکید کرده است. اتحاد و یگانگی در سایهٔ وحدت عقیده، محکم‌ترین نوع اتحاد است که قرآن بر آن تأکید ورزیده است. قرآن، مسلمانان را امت واحده توصیف می‌کند: «إِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً» (انبیاء: ۹۲). علاوه بر این، ده‌ها آیهٔ دیگر قرآن، مسلمانان بلکه همهٔ مردم را به گردآمدن بر محور حقیقت و ترک جدال و تفرقه دعوت می‌کند. به همین نسبت، آیاتی وجود دارد که مردم را از تفرقه و اختلاف نهی کرده و آن را مطرود می‌شمارد. در خصوص انسجام مذهبی می‌توان طیفی از آزاد گذاشتن کامل و بدون هیچ‌گونه مدیریت جانبدارانه از گروه‌های مذهبی (تکنرگرایی مطلق) تا نادیده‌انگاشتن تفاوت‌ها و تأکید بر تسلط یک قرائت مذهبی بر سایر گروه‌ها و تلاش برای همسان‌سازی (همگون‌سازی) در درون هویت غالب را در نظر گرفت. چندفرهنگ‌گرایی به‌عنوان ابزاری برای مدیریت تنوع قومی و فرهنگی، در مقابل همگون‌سازی مطرح می‌باشد. این ابزار به‌ویژه در جوامعی که در آن گروه‌هایی با فرهنگ‌های متفاوت حضور دارند، از اهمیت برخوردار بوده و برای حفظ و ایجاد نظم و انسجام اجتماعی در جامعه، از آن استفاده می‌شود (غنیمتی، ۱۳۹۵: ص ۶۸-۷۴).

۴. یافته‌ها

پس از مصاحبه با خبرگان، برای تحلیل و حصول به نتیجه از کدگذاری باز، کدگذاری محوری و کدگذاری گزینشی استفاده شد. در کدگذاری باز به هریک از محتواهای ارائه شده از جانب مصاحبه‌شونده -در رابطه با سؤالات پژوهش- مفهوم یا کدی الصاق شد. در کدگذاری باز سطح دوم با تعیین و مرتب کردن مفاهیم، کدهای مشابه و مشترک در قالب یک مقولهٔ واحد، مفاهیم به‌دست آمده، به مقولاتی کمتر تقلیل پیدا کردند. پس از کدگذاری باز، نوبت به کدگذاری محوری می‌رسد. در این مرحله، مرتبط کردن گروه به زیرگروه‌هایشان و ارتباطدهی مقولات، حول محوری مشخص در دستور کار قرار می‌گیرد. در نهایت،

1. Tocqueville

2. Willems

کدگذاری گزینشی با هدف انتخاب سیستماتیک مقوله اصلی و ارتباط دادن همه مقولات و پرکردن خلأهای احتمالی در دستور کار قرار می‌گیرد. در این مرحله، تمامی مقولات به‌مثابه شبکه حول مقوله هسته‌ای طراحی و ارتباطشان با یکدیگر مشخص می‌شود. مهم‌ترین ابزار جمع‌آوری اطلاعات، تنظیم سؤالات اولیه حول اهداف پژوهشی در قالب مصاحبه نیمه‌ساخت‌یافته بود که به فراخور نیازهای پژوهشی به مرور مورد جرح و تعدیل نیز قرار گرفت. در مصاحبه‌های انجام‌شده سعی شد تا با طرح سؤالات مرتبط با جوانب و ابعاد موضوع، امکان گفت‌وگو حول موضوع و حواشی آن میسر شود.

۴-۱. درک خبرگان از انسجام مذهبی

مبتنی بر مصاحبه‌های انجام‌شده مختصات مفهومی انسجام مذهبی بدین شرح است:

مؤلفه‌های مفهومی انسجام مذهبی	
مصاحبه‌شونده	مؤلفه‌های مدنظر خبرگان
۱	<p>دین و مذهب مقوله کلیدی هویت ملی؛ مقاومت عامل انسجام‌بخشی؛ مذهب اهل بیت (ع) انسجام‌بخش‌ترین مذهب؛ انقلاب اسلامی بر محور اهل بیت (ع)؛ انقلاب اسلامی تقویت دین به‌عنوان عامل انسجام‌بخشی؛ سوءاستفاده دشمن از شکاف‌های مذهبی و قومیتی؛ حب اهل بیت (ع) انسجام‌بخش جامعه ایرانی؛ عاشورا محور در انقلاب اسلامی و مقاومت؛</p>
۲	<p>فرقه‌گرایی شرک است؛ توحید و وحدت هدف قرآن.</p>
۳	<p>واژه انسجام در برابر واگرایی و به معنای همبستگی، همراهی، هم‌آهنگی، وفاق و وحدت است؛ انسجام مذهبی به معنای همگرایی پیروان مذاهب مختلف، در عین وجود اختلافات مذهبی است؛ حذف اختلاف و تنوع فکری و مذهبی، ممکن و مطلوب نیست؛ آنچه مطلوب و شدنی است، یافتن راهبردهای نظری و عملی برای مدیریت صحیح پدیده تعدد باورهای مذهبی و جلوگیری از آسیب‌ها و پیامدهای زیانبار واگرایی مذهبی است؛ قبول دیگری، گام اول اندیشه وحدت؛ به رسمیت شناختن اختلاف و تنوع افکار؛ وحدت بر دو قسم است: ۱) وحدت و همگرایی ایدئولوژیکی که وحدت آرمانی و مطلوب است. این نوع وحدت در سطح مذاهب اسلامی، عملی، مطلوب و مطابق سیره علوی نیست، آنچه مطلوب و شدنی است؛ ۲) وحدت و همگرایی استراتژیکی به معنای وحدت عملی و همسبستگی براساس اصول اسلامی در برابر دشمن مشترک جهان اسلام است که منابع و ذخایر کشورهای اسلامی را هدف قرار داده‌اند؛ مبنای ملاک انسجام مذهبی، اصل توحید و تبعیت از دستورهای قرآن و سنت پیامبر (ص) به‌عنوان مهم‌ترین اصول مشترک جهان اسلام است؛ وحدت تجلی اخوت، برادری، رحمت اسلامی در رفتار جمعی جوامع و ملل اسلامی در سطوح مختلف منطقه‌ای و زندگی اجتماعی مسلمانان؛</p>

مؤلفه‌های مفهومی انسجام مذهبی	
مصاحبه‌شونده	مؤلفه‌های مدنظر خبرگان
	مؤلفه‌ها و شاخصه‌های انسجام مذهبی؛ اول، تمسک به باورهای مشترک دینی. دوم، بیداری اسلامی و سیاسی مردم و خبرگان نسبت به نقشه شوم استعمار و استکبار و سوم، مبارزه با جهل و افراط و تقریب‌گرایی است؛ مبانی و محورهای انسجام مذهبی سه چیز است: اسلام، قرآن و سنت پیامبر(ص).
۴	انسجام مذهبی به‌مثابه آرمان؛ انسجام همچون امنیت، فقدان آن اهمیتش را نمایان می‌کند؛ انسجام همچون سرمایه اجتماعی آرام‌آرام شکل می‌گیرد؛ ولی خیلی سریع نیز می‌تواند از بین برود؛ در کشور مؤلفه‌های مؤثر بر انسجام مذهبی خیلی بیش از مؤلفه‌های مؤثر بر انشقاق مذهبی یا تعارض و تنازع مذهبی است؛ به حرکت درآوردن فرصت‌ها یا مقومات که مؤلفه‌های مؤثر بر انسجام هستند، استخدامشان سخت است؛ اما به حرکت درآوردن مؤلفه‌های مؤثر بر انشقاق مذهبی بسیار راحت و سهل الوصول است؛ توجه به فرصت‌ها و تهدیدات انسجام هم‌زمان و مغرور نشدن به مؤلفه‌های انسجام؛ عدم تباین میان ملیت و انسجام مذهبی، بلکه ارتباط مستقیم ملیت و انسجام مذهبی؛ تأثیر مستقیم عدالت همچون عدالت اقتصادی، عدالت اجتماعی و عدالت فرهنگی و... بر انسجام مذهبی؛ ملیت ایرانی و همبستگی با مذهب؛ عدالت و عدم تبعیض؛ مسئله امتداد فرهنگی مذاهب در کشورهای همسایه.
۵	مدارای مذهبی مردم با یکدیگر و همزیستی آنها در کنار هم به‌ویژه در مناطق مشترک؛ عدم تنفر، درگیری و ستیزه طرفداران مذاهب مختلف با یکدیگر؛ عضویت و فعالیت مشترک پیروان مذاهب مختلف در نهادهای مدنی و تشکل‌های صنفی و سیاسی؛ اعتقاد پیروان مذاهب مختلف به مؤلفه هویتی مشترک مثل ملیت ایرانی، انقلاب اسلامی، جمهوری اسلامی؛ مهم‌ترین، عام‌ترین و قابل دسترس‌ترین شاخصه همان مدارای مذهبی، همزیستی در کنار یکدیگر، بدون تنفر و ستیزه است.
۶	منظور از انسجام مذهبی، انسجام میان شیعیان - به‌عنوان اکثریت - و اهل سنت ساکن در مناطق مرزی به‌عنوان اقلیت نسبی کشور است؛ جامعه‌شناسان معمولاً توافق نسبی گروه‌ها و اقوام ساکن در یک جامعه را برچند مؤلفه فرهنگی-اجتماعی، برای انسجام و همبستگی داخلی شرط می‌دانند؛ توافق در مجموعه‌ای از باورها، ارزش‌ها، آرمان‌ها، نگرش‌ها، قواعد رفتاری و منافع و نیازهای مشترک؛ خودآگاهی جمعی نسبت به وجود مشترکات؛ وجود رهبر یا رهبران کاربزماتیک دارای وجهه و اعتبار ملی و فرافرقه‌ای نیز در این خصوص نقش محوری و تعیین‌کننده دارد؛ در شرایطی نیز وجود دشمن مشترک و تهدید کیان جمعی از سوی دیگری، به شکل بالقوه می‌تواند عامل انسجام درونی هرچند به صورت موقت باشد؛

مؤلفه‌های مفهومی انسجام مذهبی	
مصاحبه‌شونده	مؤلفه‌های مدنظر خبرگان
	<p>انسجام اجتماعی، امری برساختی است؛ زیرا به‌ندرت می‌توان در میان آحاد مختلف یک جامعه اشتراک کامل در همه امور فوق را ایجاد کرد؛</p> <p>انسجام بر پایه امور مشترک را گاه به انسجام اعتقادی یا انسجام اخلاقی تعبیر می‌کنند که ممکن است به دلیل برخی موانع به یک انسجام اجتماعی سامان‌یافته تبدیل نشود.</p>
۷	<p>دو بعد انسجام مذهبی: (۱) درون‌مذهبی شیعه؛ (۲) انسجام بینامذهبی شیعه و سنی؛</p> <p>مشخصه‌ها و مؤلفه‌های انسجام درون‌مذهبی شیعه: (۱) وحدت بینشی و عملی بر محور اعتقاد و پیروی از اهل بیت پیامبر(ص)، (۲) بیزاری از دشمنان اهل بیت پیامبر(ص) و در نگاه کلی دشمنان خدا و اولیاء خدا، (۳) همیاری و همکاری برای مقابله با فتنه‌های اجتماعی و ارباب و تهدید دشمنان دین، (۴) حمایت از نظام سیاسی که برخاسته از اندیشه سیاسی تشیع است و به‌عنوان حکم اولیه و برترین واجب در میان احکام اولیه شناخته می‌شود؛</p> <p>مشخصه‌ها و مؤلفه‌های انسجام بینامذهبی تشیع و اهل تسنن: (۱) ایجاد تقریب فکری و بینشی، (۲) هدف وحدت استراتژیک است و نه ایدئولوژیک، (۳) همدلی، هم‌فکری، همکاری و همیاری در مقابله با دشمنان مشترک طبق قاعده نفی سبیل، (۴) طرد خصومت‌های جاهلانه و توجه به نتایج ذلت‌بار تفرقه در میان امت اسلامی؛</p> <p>تعامل اندیشمندان فریق و مذاهب برای حفظ اسلام و استقلال جهان اسلام؛</p> <p>توجه به آزادی و عزت مسلمانان؛</p> <p>مبارزه با اسلام‌هراسی و فتنه‌های پیش روی جهان اسلام؛</p> <p>هم‌فکری و همکاری در جهت حل معضلات اجتماعی-سیاسی جهان اسلام مانند مسئله فلسطین؛</p> <p>مهم‌ترین شاخصه مواجهه در برابر دشمنان دین، مقابله و حساسیت و بصیرت در برابر توطئه‌های آنان است.</p>

براساس مباحثی که خبرگان درخصوص مؤلفه‌های انسجام مذهبی بیان کردند که خلاصه آن در جدول

(۱) ذکر شد، می‌توان مختصات انسجام مذهبی را چنین بیان کرد:

جدول ۲- مختصات انسجام مذهبی

تعریف	انسجام مذهبی به معنای همگرایی پیروان مذاهب مختلف، در عین پذیرش وجود اختلافات مذهبی است؛
ابعاد	دو بُعد انسجام مذهبی: (۱) درون‌مذهبی شیعه؛ (۲) انسجام بینامذهبی شیعه و سنی؛ دو بُعد جغرافیایی انسجام: (۱) درون مرزهای ملی؛ (۲) جهان اسلام.
میانی	منابع: قرآن، سنت پیامبر(ص) و سیره ائمه اطهار(ع)؛ اصول اساسی اسلام: توحید، معاد و نبوت.
مؤلفه‌های کلیدی	ارتباط مستقیم مذهب و انسجام مذهبی و هویت ملی در ایران؛ انسجام مذهبی مؤلفه تمدنی گفت‌مان انقلاب اسلامی؛ مسئله عدالت به‌ویژه عدالت توزیعی؛ مسئله امتداد فرهنگی مذاهب در کشورهای همسایه؛ وحدت استراتژیک؛ توجه دشمنان به تخریب انسجام مذهبی در سطح ملی و جهان اسلام.

۴-۲. وضعیت‌شناسی انسجام مذهبی

یکی از سؤالات پژوهش حاضر، دریافت این نکته است که خبرگان چه تصویری از وضعیت موجود انسجام مذهبی دارند؟ ارزیابی ایشان آیا یکدست است یا گوناگون؟ در میان مصاحبه‌شوندگان، تنها یک تن به این موضوع اشاره نفرمودند و دیگر اساتید، وضعیت انسجام را پایدار دانستند. یکی از مصاحبه‌شوندگان در خصوص وضعیت امروز، تفصیل قائل شده و وضعیت انسجام در میان عامه مردم را مطلوب، اما در میان بزرگان، نامطلوب دانسته‌اند. در جدول (۳) وضعیت‌شناسی انسجام مذهبی از منظر مصاحبه‌شوندگان به صورت تفکیکی آمده است.

جدول ۳- وضعیت‌شناسی انسجام مذهبی در عصر کنونی

مصحبه شونده	وضعیت‌شناسی (مصادیق آشکار و ضمنی)	شاخص‌های ارزیابی	برآورد
۱	مذهب عامل عبور از بحران‌های قومی؛ ناموفق بودن حمله عراق برای جدایی خوزستان؛ ناموفق بودن حرکت برای جدایی کردستان، ترکمن صحرا و بلوچستان.	اسلام اهل بیته عامل انسجام ملی ایران؛ تعلق خاطر اهل سنت به اهل بیت(ع)؛ تعلق خاطر اکثر مسلمانان جهان به اهل بیت(ع)؛ دوری مردم از اسلام آمریکایی و اسلام سعودی.	ثبات و رو به رشد
۲	-	-	وضعیت نامطلوب انسجام مذهبی
۳	اندیشه وحدتی و تقریبی امامین انقلاب.	توجه به اندیشه وحدتی و تقریبی امامین انقلاب.	مطلوب
۴	عدم چالش جدی در حوزه انسجام مذهبی در داخل کشور؛ عدم وجود انشقاق مذهبی قابل توجه؛ ماشین نوشته‌ها و به هم خوردن انسجام مذهبی در زاهدان؛ چاپ و انتشار تقویم با مؤلفه‌های ضد وحدتی توسط یکی از وزارتخانه‌ها؛ مسئله امتداد فرهنگی مذاهب و اقوام در کشورهای همسایه و خطر جدایی طلبی.	اختلال در انسجام مذهبی؛ انشاقات جدی در حوزه مذهبی؛ نزاع‌های داخلی بر سر اختلافات مذهبی.	نه بحرانی و نه مطلوب
۵	ناموفق بودن اغلب اقدامات مخالفان وحدت و تقریب؛ ناموفق بودن مداخلات نظام سلطه؛ عدم قدرت یافتن جریان‌های افراطی؛ توسعه نامتوازن؛ سیاست‌های غیرمتوازن؛ رشد مداح محوری.	میزان نفوذ اندیشه تقریب و وحدت؛ میزان موفقیت مداخلات نظام سلطه؛ قدرت جریان‌ات تکفیری و افراطی؛ سیاست‌های متوازن؛ توسعه متوازن و برابر.	نه بحرانی و نه مطلوب
۶	هوشیاری رهبری معظم انقلاب اسلامی در خصوص وحدت و تقریب؛ همراهی قاطبه روحانیون با آرمان‌های استراتژیک نظام در خصوص انسجام؛ متابعت اکثریت تریبون‌داران مذهبی اعم از خطبا، مداحان، وعاظ، تئزیه‌داران و...؛ باورمندی قاطبه اهل سنت به مواضع فراقره‌ای نظام جمهوری اسلامی؛ مشارکت فعال نظام در فرآیند سازندگی و تخصیص امکانات و خدمات به مناطق آنها؛ تلاش اهل سنت برای ارتقای موقعیت فعلی، مشارکت در ساختار حاکمیت، کسب برخی امتیازات منطقه‌ای، آزادی بیشتر در تأمین برخی منویات سیاسی- مذهبی خود.	میزان نفوذ اندیشه وحدتی و تقریبی امامین انقلاب؛ میزان اعتقاد اهل سنت نسبت به عملکرد فرامذهبی نظام؛ میزان توسعه متوازن بین مناطق مختلف.	مطلوب

۷	جریان شیرازی‌ها؛ جریان حیدریون.	قدرت گرفتن جریان‌های افراطی در شیعه و سنتی.	در بین عامه مردم مطلوب در میان خبرگان نامطلوب
---	---------------------------------	---	---

مطابق مباحثی که ارائه شده، می‌توان مطالعات کارآمدتری را تعریف کرد و با ارزیابی شاخص‌هایی که به عنوان شاخص‌های ارزیابی ارائه شد؛ از میزان انسجام مذهبی، آمارهای دقیق‌تری به دست آورد. به طور مثال کمیت و کیفیت جریان‌های تکفیری و افراطی در مناطق مختلف و در میان شیعیان و اهل سنت، می‌تواند از میزان انسجام مذهبی حکایت کند. مطالعه این شاخص‌ها می‌تواند چشم‌اندازی از آینده پیش‌رو را نیز نمایش دهد. بر این اساس، شاخص‌های ارزیابی انسجام مذهبی بدین شرح است:

جدول ۴- شاخص‌های ارزیابی انسجام مذهبی

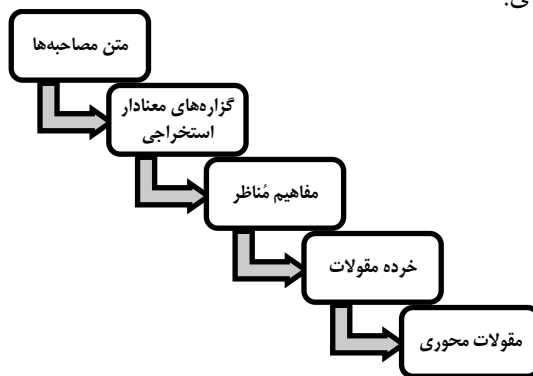
کلامی - اعتقادی	تعلق خاطر اهل سنت ایران به اهل بیت (ع)؛ تعلق خاطر مسلمانان جهان به اهل بیت (ع)؛ دوری مردم از اسلام آمریکایی و اسلام سعودی.
خبرگانی	توجه به اندیشه وحدتی و تقریبی امامین انقلاب.
اجتماعی - سیاسی	اختلال در انسجام مذهبی؛ نزاع‌های داخلی بر سر اختلافات مذهبی؛ موفقیت مداخلات نظام سلطه؛ سیاست‌های متوازن؛ توسعه متوازن؛ اعتقاد اهل سنت نسبت به عملکرد فرامذهبی نظام اسلامی.
جریان‌شناسانه	قدرت جریان‌های تکفیری و افراطی؛ تعداد و کمیت و کیفیت جریان‌های تکفیری.

۴-۳. سبب‌شناسی انسجام مذهبی

گام نخست؛ تبدیل گزاره‌های استخراجی به مفاهیم مناظر

در این بخش می‌بایست علل و عوامل رشد انسجام، در کنار علل و عوامل افت انسجام، بررسی شوند. چنانکه یکی از اساتید در مصاحبه اشاره کرده که انسجام، مسئله پیچیده‌ای است که تنها در صورت نبود فقدان آن، اهمیت آن درک می‌شود. در این سپهر، انسجام همچون سرمایه اجتماعی آرام‌آرام رشد می‌کند؛ اما امکان دارد با یک اشتباه، ناگهان دچار فروپاشی شود. با توجه به منطق روشی در پژوهش حاضر، استخراج نتایج از دل مصاحبه‌ها گام نخست محسوب می‌شود. در این مرحله، جهت رعایت ایجاز از طرفی و

امانت‌داری مضامین از طرف دیگر، سعی شد مفاهیم حساسیت‌برانگیز تا حد ممکن از دل محتوای مصاحبه‌شونده‌ها انتخاب و استفاده شود. در این گام، گزاره‌ها و مصادیق به نمایندگان مفهومی خویش تبدیل شدند. در جدول (۵)، فضای تبیینی همه خبرگان مورد مصاحبه، به تفکیک گزاره‌های استخراجی و مفاهیم متناظر به آنها آمده است. متناسب با توضیحات ارائه‌شده، روند پژوهش از جمع‌آوری تا حصول به مقوله هسته‌ای به شکل زیر می‌باشد. همچنانکه اشاره شد، گام نخست معطوف به تبدیل گزاره‌های معنادار استخراجی به مفاهیم متناظر می‌باشد.

نمودار ۱- گام‌های کدگذاری

همچنانکه در نمودار (۱) مشخص شده، گام نخست، فرآیند تبدیل گزاره‌های معنادار استخراجی به مفاهیم متناظر می‌باشد.

الف) سبب‌شناسی رشد انسجام مذهبی

جدول ۵- استخراج مفاهیم متناظر رشد انسجام مذهبی

مفاهیم متناظر	گزاره‌ها و مصادیق معنادار استخراجی	مصاحبه شونده
اندیشه و سیره اهل بیت (ع) به‌عنوان امر مشترک؛ کارآمدی حکومت اسلامی؛ تثبیت شعارهای انقلاب؛ جبهه مقاومت.	تعلق خاطر اهل سنت ایران به اهل بیت (ع)؛ انقلاب اسلامی مبتنی بر اسلام اهل بیت (ع)؛ مقاومت در جهان اسلام مبتنی بر اسلام اهل بیت (ع)؛ موفقیت انقلاب اسلامی در ادعاهای خود؛ کارآمدی حکومت اسلامی مبتنی بر آموزه‌های اهل بیت (ع)؛ تثبیت شعارها و ادعاهای اسلام؛ روند روبه رشد اندیشه اسلامی انقلاب در داخل و خارج ایران.	۱

مفاهیم مُناظر	گزاره‌ها و مصادیق معنادار استخراجی	مصاحبه شونده
-	-	۲
مفاهیم قرآنی؛ وحدت به‌عنوان سَنّت پیامبر (ص)؛ اندیشه وحدتی و تقریبی امامین انقلاب.	اندیشه معتدل امامین؛ توجه به مفاهیم قرآنی وحدت؛ توجه به سنت پیامبر (ص) بر انسجام اسلامی و وحدت امت اسلامی.	۳
ملیّت و هویت ایرانی مبتنی بر مذهب؛ عدالت و رفع تبعیض؛ گفت‌وگوی بین مذهبی؛ دشمن مشترک؛ تکریم و احترام متقابل.	تنبیه شدن ملیّت ایرانی با مذهب؛ تأثیر مستقیم عدالت بر انسجام مذهبی؛ گفت‌وگوی بین مذهبی و از بین رفتن سوءتفاهمات؛ تأکید بر مشترکات و وحدت در مقابل دشمنان مشترک؛ تکریم و احترام متقابل مذاهب؛ عدالت از همه عوامل مهم‌تر است.	۴
-	-	۵
-	-	۶
آموزه‌های مشترکات؛ باورهای قرآنی.	انگیزه‌های مشترک؛ ارتباطات انسانی میان اعضای جامعه؛ قربابت فکری و فرهنگی؛ باورهای قرآنی مشترک.	۷

ب) سبب‌شناسی افت انسجام مذهبی

جدول ۶ - مفاهیم مناظر افت انسجام مذهبی

مفاهیم مُناظر	گزاره‌ها و مصادیق معنادار استخراجی	مصاحبه شونده
تلاش دشمن برای اختلال در انسجام مذهبی؛ ناکارآمدی برخی نهادها و کارگزاران نظام؛ فراموشی ارزش‌های اسلامی؛ تلمبار شدن مشکلات مردم.	بهره‌گیری دشمن از گسل‌های مذهبی و قومیتی؛ کارگزاران ناکارآمد به دلیل بی‌اعتقادی به اسلام اهل بی‌تی (ع)؛ ارزش‌های اسلامی فراموش شد؛ شایسته‌سالاری مطابق ارزش‌ها مدنظر قرار نمی‌گیرد؛ برتری منافع بر ارزش‌ها توسط برخی سیاسیون؛ جناح‌گرایی افراطی؛ ضعف دولت در رفع مشکلات مردم.	۱
نبود اسلام‌شناس و اختلاف در فهم؛ منابع تکفیری در اهل سَنّت و شیعه.	نبود اسلام‌شناس پس از عصر غیبت؛ اختلافات به علت نبود اسلام‌شناس؛ اختلاف در فهم اسلام به خاطر غیبت معصوم؛ وجود برخی منابع تکفیر اهل سَنّت و انتشار آنها؛ اهانت به اصحاب و همسران پیامبر (ص)؛ دگان شدن بحث وحدت؛ چالش‌های جدی وحدت در جهان اسلام.	۲

مفاهیم مُناظر	گزاره‌ها و مصادیق معنادار استخراجی	مصاحبه شونده
تعصب بی‌جا؛ فتوای شرک، کفر و تکفیر.	بی‌توجهی به مبانی و محورهای انسجام مذهبی؛ دعوا و جدال بی‌جا و بی‌مبنا؛ دشنام و تحقیر دیگر مذاهب و مقدسات آنها؛ فتوای کفر، شرک و تکفیر؛ ترویج تفرقه مذهبی توسط دشمنان و نظام سلطه.	۳
تضاد ایرانی‌ت و اسلامیت؛ افراط‌گرایی؛ عدم مدیریت مطالبات اهل سنت؛ متون تکفیری؛ امتداد فرهنگی در کشورهای همسایه؛ کمبود منابع درخصوص اشتراکات مذهبی؛ محرومیت نسبی مناطق اهل سنت.	تضاد ایرانی‌ت و اسلامیت در برخی اندیشه‌ها؛ افراط‌گرایی عامل اختلال انسجام مذهبی؛ عدم مدیریت مطالبات اهل سنت؛ وجود متون تکفیری و افراطی؛ امتداد فرهنگی اقوام و مذاهب در حاشیه‌ها در کشورهای همسایه؛ کمبود منابع درخصوص اشتراکات مذاهب؛ محرومیت نسبی در مناطق اهل سنت.	۴
نظام سلطه و دشمنان؛ افراط‌گرایی؛ ضعف مدیریت برخی نهادها و کارگزاران؛ توسعه نامتوازن؛ سیاست‌ها و قوانین نامتوازن؛ احساس تبعیض در مناطق حاشیه‌ای.	توطئه‌های دشمنان؛ رشد افراط‌گرایی؛ عملکرد نامناسب برخی از نهادها و مدیران با پیروان مذاهب؛ سیاست‌ها و قوانین غیرمتوازن؛ توسعه نامتوازن؛ عدم رعایت حقوق اقلیت‌های مذهبی شناخته شده در قانون اساسی و تبعیض بین پیروان مذاهب. موانع جغرافیایی و ژئوپلیتیک مناطق مرزی و پیرامونی برای توسعه و رشد و ایجاد ذهنیت منفی برای اهل سنت؛ ذهنیت و پیش‌داوری پیروان اقلیت‌های مذهبی مبنی بر تبعیض و ستم حکومت به اقلیت‌های مذهبی؛ مقاومت برخی از بزرگان مذهب شیعه در برابر رسیدگی و توسعه و احقاق حقوق مناطق اهل سنت به دلیل اعتقادات مذهبی خودشان مبنی بر کفر و الحاد اهل سنت و...؛ ضعف زیرساخت‌ها و توسعه‌نیافتگی ریشه‌ای مناطق پیرامونی و عدم امکان جبران آن و در نتیجه بروز ذهنیت منفی برای اهل سنت.	۵
رشد جریان‌ات کلامی و فقهی اختلاف‌افکن؛ ضعف رسانه ملی؛ توطئه دشمنان؛ احساس محرومیت نسبی؛ احساس تبعیض در مقایسه با شیعیان؛ مناقشه در اصل وحدت و تقریب مذاهب؛	دامن زدن به اختلافات ریشه‌دار؛ بی‌احتیاطی برخی تریبون‌داران؛ ضعف صدا و سیما در ایفای نقش به‌مثابه یک رسانه ملی؛ توطئه‌های رنگارنگ دشمنان؛ ارتباط اهل سنت با هم‌کیشان خود در کشورهای هم‌جوار؛ احساس ناخرسندی اهل سنت از اجرای برخی سیاست‌های نظام؛ احساس محرومیت بیشتر در مقایسه با مناطق شیعه‌نشین؛	۶

مصاحبه شونده	گزاره‌ها و مصادیق معنادار استخراجی	مفاهیم مُناظر
	ضعف ارتباط و تعامل در سطوح علما و خبرگان فریقین؛ تفسیرها و قرائت‌های ناصواب از آرمان محوری وحدت؛ مناقشه در چرایی و ضرورت وحدت؛ مناقشه در فایده‌مندی و نتیجه‌بخشی وحدت برفرض تحقق؛ فقدان استراتژی مشخص در چگونگی تحقق وحدت؛ عوام‌زدگی برخی عالمان یا ترس آنها از توده‌های عوام؛ فقدان سازوکارهای لازم برای کنترل و تعدیل دسیسه‌ها و توطئه‌های بداندیشان؛ وجود جریانات که از اختلاف و تقابل فریقین منتفع‌اند.	فقدان سازوکارهای کنترل‌کننده افراط‌گرایی.
۷	عدم تمایل قدرت‌های بزرگ جهانی برای دستیابی جهان اسلام به وحدت؛ خودخواهی‌ها، تمایلات قدرت‌طلبانه، تمایلات ثروت‌طلبان خبرگان مذهبی...؛ تعصبات عامل اختلال انسجام مذهبی؛ موانع فرهنگی: (۱) تمرکز بر نقاط اختلافی، (۲) روحیه افراط‌گرایانه؛ موانع سیاسی: (۱) قومیت‌گرایی و ناسیونالیسم ملی، (۲) عدم حمایت حکومت‌های اسلامی از یکدیگر، (۳) نفوذ نظام سلطه.	طراحی دشمنان علیه جهان اسلام؛ تمایلات خودخواهانه برخی خبرگان؛ تعصبات بی‌جا؛ جریان‌های افراطی شیعه؛ قومیت‌گرایی.

گام دوم؛ تبدیل مفاهیم به خرده‌مقولات و استخراج مقولات محوری

در گام نخست از دل مصادیق و گزاره‌های ارائه شده، مفاهیم مُناظر با تأکید بر حساسیت‌های مفهومی خود مصاحبه‌شوندگان انتخاب و صورت‌بندی شدند. اما در گام دوم، با توجه به معیارهای تشابه‌بخش و تمایزبخش، مفاهیم ذیل مقولاتی دسته‌بندی می‌شوند. به عبارتی، دلایل و عوامل مطروحه، جهت نظم‌بخشی، به فضای تبیینی یک سطح بالاتر انتزاع پیدا کرده‌اند. همان‌گونه که اشاره شد، دو دسته مفاهیم مُناظر استخراج شد؛ پرتکرارترین مفاهیم مُناظر رشد انسجام مذهبی و مفاهیم مُناظر افت انسجام مذهبی، بدین شرح است.

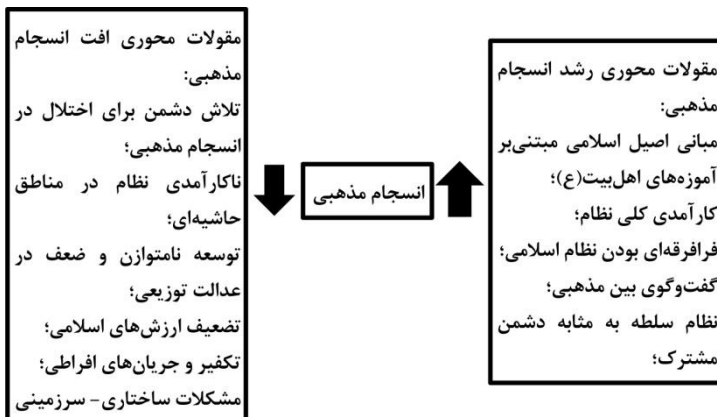
جدول ۷- مقولات پرتکرار

پرتکرارترین مقولات		
اسباب	مفاهیم مناظر	مقولات محوری
سبب‌های	اندیشه و سیره اهل بیت(ع) به‌عنوان امر مشترک، مفاهیم و باورهای قرآنی، سنت پیامبر(ص) بر وحدت	میانی اصل اسلامی مبتنی بر آموزه‌های اهل بیت(ع)
	رشد	کارآمدی حکومت اسلامی، تثبیت شعارهای انقلاب، عدالت و رفع تبعیض
انسجام مذهبی	اندیشه وحدتی و تقریبی امامین انقلاب، جبهه مقاومت	فرافرقه‌ای بودن نظام اسلامی
	دشمن مشترک	گفت‌وگوی بین مذهبی، تکریم و احترام متقابل، آموزه‌های مشترکات
		نظام سلطه به‌مثابه دشمن مشترک

پرتکرارترین مقولات		
اسباب	مفاهیم مناظر	مقولات محوری
	تلاش دشمن برای اختلال در انسجام مذهبی، نظام سلطه و دشمنان، توطئه دشمنان، طراحی دشمنان علیه جهان اسلام	تلاش دشمن برای اختلال در انسجام مذهبی
	ناکارآمدی برخی نهادها و کارگزاران نظام، تلمبار شدن مشکلات مردم، تضاد ایرانیّت و اسلامیّت، عدم مدیریت مطالبات اهل سنت، ضعف مدیریت برخی نهادها و کارگزاران، ضعف رسانه ملی	ناکارآمدی نظام درخصوص مناطق حاشیه‌ای
سبب‌های افت	محرومیت نسبی مناطق اهل سنت، توسعه نامتوازن، سیاست‌ها و قوانین نامتوازن، احساس تبعیض در مناطق حاشیه‌ای، احساس محرومیت نسبی، احساس تبعیض در مقایسه با شیعیان	توسعه نامتوازن و ضعف در عدالت توزیعی
انسجام مذهبی	فراموشی ارزش‌های اسلامی، نبود اسلام‌شناسی و اختلاف در فهم، مناقشه در اصل وحدت و تقریب مذاهب، تمایلات خودخواهانه برخی خبرگان	تضعیف ارزش‌های اسلامی
	منابع تکفیری در اهل سنت و شیعه، تعصب بی‌جا، فتوای شرک، کفر و تکفیر، افراط‌گرایی، متون تکفیری، کمبود منابع درخصوص اشتراکات مذهبی، افراط‌گرایی، گروه‌های افراطی، رشد جریان‌ات کلامی و فقهی اختلاف‌افکن، فقدان سازوکارهای کنترل‌کننده افراط‌گرایی، تعصبات بی‌جا، جریان‌های افراطی شیعه، قومیت‌گرایی	تکفیر و جریان افراطی
	امتداد فرهنگی در کشورهای همسایه	مشکلات ساختاری - سرزمینی

مطابق یافته‌های خبرگانی، مفاهیم ذیل مفاهیم محوری هستند؛ که در افت یا رشد انسجام مذهبی

تأثیرگذارند.

نمودار ۲- جمع‌بندی عوامل رشد و افت انسجام مذهبی

۴-۴. راهبردها و راهکارها و پیشنهادات مطروحه خبرگان

پژوهش حاضر، راهبردها و راهکارهایی را از خبرگان برای انسجام مذهبی مطالبه داشته است. به رغم اینکه اغلب مصاحبه‌شوندگان به صورت صریح، مواردی را به‌عنوان راهکار پیشنهاد داده‌اند؛ در برخی دیگر از موارد، سعی شده است از لابه‌لای مثال‌ها، مصادیق و مطالب، تجویزات ایجابی به صورت ضمنی احصاء و در تحلیل نهایی ارائه شوند.

جدول ۸- راهبردها و راهکارهای پیشنهادی مصاحبه‌شوندگان

راهبردها و راهکارها	
مصاحبه‌شونده	راهبردها و راهکارها
۱	بازنگری در سیستم مدیریت دولتی و خدمات؛ اقتصاد مقاومتی و حل بحران گرانی، تورم و رشد تولید ملی؛ تمرکز بر مقوم‌های انقلاب و اسلام اهل بی‌تی(ع)؛ ترویج مفاهیم اهل بی‌تی(ع) در جهان اسلام.
۲	اسلام وحدتی با رجوع به قرآن، نهج‌البلاغه و صحیفه سجادیه؛ محوریت قرآن در جامعه اسلامی.
۳	هم‌مون شدن اندیشه امامین انقلاب؛ بازگشت به اصول مشترک اسلامی؛ توجه به برکات انسجام مذهبی؛ توجه به مفاهیم وحدت در قرآن، سیره پیامبر و ائمه(ع)؛ توجه به نقشه نظام سلطه؛ مبارزه با جهل، افراط و تفریط‌گرایی.
۴	توجه به دو مؤلفه ایرانی - اسلامی به صورت همزمان؛ افزایش اقتدار و قوت درونی برای کنترل امتداد فرهنگی؛ تأکید بر مشترکات؛ گسترش گفت‌وگوی شیعه و سنی؛ وحدت در مقابل دشمن مشترک؛ نگارش متونی درخصوص اشتراکات مذاهب؛ برطرف کردن مطالبات بحق اهل سنت بدون سهم‌خواهی و عدم تأخیر؛ ترویج متون اصلی به‌جای متون تکفیری در اهل سنت؛ توجه به قوانین بالادستی نظام، رهنمودهای امامین انقلاب.
۵	تقویت هویت ملی - اسلامی؛ تحقق تدابیر حکیمانه مقام معظم رهبری در راستای حفظ حرمت مقدسات مذاهب دیگر؛ برخورد جدی قضایی با عناصر افراطی؛ تفهیم حقوق قانونی اقلیت‌ها و عدم تضییع حقوق اساسی آنان؛ جلوگیری از وابستگی علمی و مالی اهل سنت داخل کشور به خارج از مرزها و کشورهای بیگانه؛ توسعه مناطق محروم اهل سنت؛ افزایش ارتباطات مردم مناطق سنی‌نشین با مرکز کشور؛ افزایش آگاهی سنی و شیعه از مفاهیم و آموزه‌های اصیل یکدیگر و زدودن تصورات غلط.

راهبردها و راهکارها	
مصاحبه شونده	راهبردها و راهکارها
۶	گفت‌وگوی علمی علمانی؛ تأکید بر حبّ پیامبر اکرم (ص) و اهل بیت (ع)؛ تقویت ارتباطات ایران با جهان اهل سنت؛ تلاش در جهت ایجاد برخی اتحادیه‌ها در میان کشورهای اسلامی؛ استفاده از ظرفیت‌های تمهیدی مثل هفته وحدت، حج و اربعین؛ تقویت روح و هویت ملی - اسلامی؛ مشارکت اهل سنت در عرصه‌های مدیریتی؛ ترغیب طلاب علوم دینی به تحصیل در حوزه‌های علمیه سایر مذاهب؛ اعطای امکانات بیشتر به اقلیت‌ها؛ تبادل دانشجو و استاد با سایر کشورهای اسلامی؛ افشای توطئه‌های پشت‌پرده دشمنان؛ برخورد قاطع با اختلاف‌انگیزان.
۷	آگاهی‌بخشی توسط علما و خبرگان؛ توجه به نقاط مشترک؛ مقابله با عوامل تفرقه؛ عدم سهل‌انگاری علما، سیاسیون و خبرگان در خصوص انسجام و افراط‌گرایی؛ بسترسازی برای مشارکت جریان‌های مذهبی در فعالیت‌های اجتماعی - سیاسی؛ تقریب فکری بین تمام جریان‌های مختلف از مذاهب؛ همزونی فرهنگ اهل بیت (ع)؛ برجسته‌سازی شعارهای قرآنی؛ پیوند عاطفی به‌واسطهٔ محبت اهل بیت (ع)؛ ارتباط مستمر میان اندیشمندان اسلامی؛ بسط‌گفتمان تمدن‌سازی اسلامی در بین خبرگان جهان اسلام.

۵. نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر تلاش کرد با روش داده‌بنیاد، دیدگاه خبرگان حوزهٔ مطالعاتی انسجام مذهبی در ایران را مورد بررسی قرار دهد و راهبردهایی برای این مسئله ارائه کند. به نظر خبرگان، انسجام مذهبی به معنای همگرایی پیروان مذاهب مختلف در عین پذیرش و احترام به اختلافات مذهبی است؛ که دارای ابعاد درون مذهب شیعه، بین مذاهب، درون مرز ملی و جهان اسلامی است. خبرگان، مقولات رشد انسجام مذهبی را اینچنین برشمردند: مبانی اصیل اسلامی مبتنی بر آموزه‌های اهل بیت (ع)، کارآمدی، فرافرقه‌ای بودن نظام. در مقابل، مواردی همچون کنش نظام سلطه، ناکارآمدی و توسعهٔ نامتوازن و ضعف در عدالت، مقولات محوری افت انسجام مذهبی است.

خبرگان در راهبرد ذیل مقولات محوری، پیشنهاداتی داشتند که در جدول (۹) ارائه شده است.

جدول ۹ - جمع‌بندی راهبردها

راهبردها	
مقولات محوری	راهبردها
مبانی اصیل اسلامی مبتنی بر آموزه‌های اهل بیت (ع)	تمرکز بر مقوم‌های انقلاب و اسلام اهل بیت (ع)؛ تقریب مبتنی بر مناسک مشترک مذهبی مثل حج یا اربعین؛ محوریت قرآن در جامعه اسلامی؛ هم‌مون شدن فرهنگ اهل بیت (ع). هم‌مونی اندیشه امامین انقلاب؛
کارآمدی نظام	اقتصاد مقاومتی و حل بحران‌های اقتصادی؛ توجه به دو مؤلفه ایرانی-اسلامی هم‌زمان.
فراقره‌ای بودن نظام اسلامی	توجه به قوانین بالادستی نظام، رهنمودهای امامین انقلاب و اصل وحدت و تقریب مذاهب؛ توجه به حقوق قانونی اقلیت‌های مذهبی؛ تحقق فتوای مقام معظم رهبری در راستای حفظ حرمت مقدسات مذاهب دیگر؛ تقویت تربیجی هویت ملی در کنار هویت اسلامی؛ جولوگیری از اقدامات تفرقه‌افکنانه؛ تقویت ارتباطات با جهان اهل سنت.
گفت‌وگوی بین مذهبی	گسترش گفت‌وگوی شیعه و سنی؛ افزایش آگاهی سنی و شیعه از آموزه‌های اصیل یکدیگر و زدودن تصورات غلط و تهمت‌هایی که به وسیله شایعات و عناصر نفوذی مطرح می‌شود؛ بسترسازی و ترغیب طلاب علوم دینی به تحصیل در حوزه‌های علمیه سایر مذاهب؛ تبادل دانشجو و استاد با سایر کشورهای اسلامی؛ بهره‌برداری از ظرفیت‌های تمهیدی مثل هفته وحدت، حج و اربعین؛ بسط گفت‌وگو تمدن‌سازی اسلامی.
نظام سلطه به‌مثابه دشمن مشترک	وحدت در مقابل دشمن مشترک؛ افشای توطئه‌های دشمنان.
ناکارآمدی نظام در خصوص مناطق حاشیه‌ای	بازنگری در سیستم مدیریت دولتی در مناطق حاشیه‌ای؛ مشارکت فعال میان تمام جریان‌های مذهبی در فعالیت‌های اجتماعی - سیاسی؛
توسعه نامتوازن و ضعف در عدالت توزیعی	برطرف کردن مطالبات به‌حق اهل سنت؛ مشارکت دادن بیشتر اهل سنت در عرصه‌های مدیریتی به‌ویژه در مناطق با اکثریت سنی.
تکفیر و جریان افراطی	مبارزه با جهل، افراط و تقریب‌گرایی؛ ترویج متون اصلی به‌جای متون تکفیری در اهل سنت؛ نگارش متونی در خصوص اشتراکات مذاهب؛ برخورد جدی قضایی با عناصر افراطی؛ عدم سهل‌انگاری علما، سیاسیون و خبرنگاران در خصوص انسجام و افراط‌گرایی.
مشکلات ساختاری - سرزمینی	افزایش اقتدار و قوت درونی برای کنترل امتداد فرهنگی؛ افزایش ارتباطات مردم مناطق سنی‌نشین با مرکز کشور؛ جولوگیری از وابستگی علمی و مالی اهل سنت داخل کشور به خارج از مرزها و کشورهای بیگانه.

منابع

قرآن کریم.

قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران.

- آزاد ارمکی، تقی؛ بهار، مهری (۱۳۷۷). بررسی مسائل اجتماعی. تهران: نشر جهاد.
- بشیریه، حسین (۱۳۸۳). عقل در سیاست. تهران: نگاه معاصر.
- بیرو، آلن (۱۳۷۵). فرهنگ علوم اجتماعی. ترجمه باقر ساروخانی. تهران: کیهان.
- دهخدا، علی اکبر (۱۳۴۲). لغتنامه دهخدا. تهران: دانشگاه تهران، ج ۸.
- زندلی، امیر؛ احمدیان، محمدرحیم؛ مهدی و موسوی. حسین (۱۴۰۱) سناریوهای آینده تاثیر اقلیت‌های مذهبی در ارتقای امنیت ملی (مورد مطالعه اهل سنت). مطالعات بنیادین و کاربردی جهان اسلامی، شماره ۴: ص ۱-۲۵.
- صالحی امیری، رضا (۱۳۸۸). انسجام ملی و تنوع فرهنگی. تهران: مرکز تحقیقات استراتژیک.
- عرب‌پور، الهام؛ مهدی‌زاده، شراره (۱۳۹۹). فراتحلیل مطالعات نظم و انسجام اجتماعی در ایران. پژوهش‌های جامعه‌شناسی معاصر، ۹(۱۷): ص ۷۳-۱۱۳.
- غنیمتی، حسن (۱۳۹۵). الگوهای مدیریت تنوعات فرهنگی و مذهبی و رابطه آن با شورش و انسجام. مطالعات میان‌فرهنگی، شماره ۳۰.
- فرزندلی، عباسعلی (۱۳۹۱). وحدت و انسجام اسلامی از منظر مقام معظم رهبری. حبل‌المتین، (۱۱).
- مهرابی، امیرحمزه و همکاران (۱۳۹۰). معرفی روش‌شناسی نظریه داده‌بنیاد برای تحقیقات اسلامی (ارائه یک نمونه). مدیریت فرهنگ سازمانی، ۹(۲۳): ص ۵-۳۰.
- میرلطفی، محمودرضا؛ علوی‌زاده، سیدامیرمحمد؛ هدایتی‌امین، خورشید (۱۳۹۴). بررسی انسجام اجتماعی در حفظ امنیت مرزی با تاکید بر تنوع قومی-مذهبی؛ مطالعه موردی شهرستان زابل. برنامه‌ریزی منطقه‌ای، شماره ۱۹: ص ۵۷-۷۰.
- نوعی باغبان، سید مرتضی و همکاران (۱۳۹۴). بررسی تاثیر دینداری درونی و بیرونی بر انسجام ملی (مطالعه موردی: شهروندان شهر مشهد). راهبرد اجتماعی فرهنگی، ۴(۱۴).
- ویلم، ژان پل (۱۳۷۷). جامعه‌شناسی ادیان. ترجمه عبدالرحیم گواهی. تهران: تیان.

Neuman, L. (1997). *Social research methods: qualitative and quantitative approaches*. 3d. ed. Boston: Allyn and Bacon.

Powell. R. (1999). Recent trends in research: amethodological essay. *Library and Information Science Reserch*, 21(1): p. 91-119.